

Kezdő orvosi szótáraink

Az első „Magyar—Deák és Deák—Magyar Orvosi Szókönyv” megjelenési éve: 1833.

Elképzelhető a zavarbaejtően bizarr alapheiyzet: *Bugát* és *Toldy* ügybuzgalmából 1831-ben hagyta el először a nyomdát egy várva várt folyóirat az ország nyelvén (jelszó: nyelvében él a nemzet) és akinek írták — alig értette meg. Az egyetemen megtanulta a diagnózist és a szakkifejezéseket görögül, latinul, a hazai és a legkönnyebben elérhető külföldi lapokból németül, a gyakorlatban kiki a saját vidéke népnelvén és ezek mellé a saját anyanyelvén írott szaklaphoz egy újat kellett megtanulnia. Az Orvosi Tár első példányai érthetően, kolera-számok voltak.

Bugát egy honi *Zamenhof* megszállottságával gyártotta az új nyelvet (maradandóak: csipesz, szá-lacs, lob, sejt, duc, visszér; múltóak: betvegy, beresz,

lél, rászokó stb.) az Orvosi Tárba, s annak negyedik fejezetében külön történt a „Magyar orvosi műszavak megismertetése és a róluk való számadás”. Azonban a mutatós példa ragadós, megannyian léptek fel nyelvújítókként, s rövidesen „babyloniai galimathias” alakult ki az új folyóirat nemcsak nyelvészeti nehézségekkel küszködő szerkesztésében. Ezt kiküszöbölendő, látta szükségesnek *Bugát* kiadni a „Magyar—Deák és Deák—Magyar Orvosi Szókönyv”, nyelvi kalauzt az Orvosi Tárhoz.

Bár a folyóirat még a szókönyv megjelenési évében (1833) anyagi okokból megszűnni kényszerült, kiadása nem bizonyult feleslegesnek. A szellemi önérzet erekléje maradt mindaddig, amíg öt év múlva 1838-ban az Orvosi Tár újraindulásával ismét a szókönyv szerepét tölthette be.

A Bach-korszakban nem anyagi okokból szünetelt az Orvosi Tár, és a Bugát-féle szókönyv méginkább azzá kényszerült, amivé nem lett volna szabad: orvosnyelvi kegytárgy a használat hiányában. A polcokról 1857-ben került le ismét, amikor megindult végre az Orvosi Hetilap. Azonban az eltelt 24 év mind az orvostudományban, mind a lingvisztikában rohamléptes fejlődést jelentett. Így a szókönyv elegendő példány esetében sem tölthette volna be eredeti hivatását.

A tudományos folyóiratokban viharos viták hevében kalapálódott az új szaknyelv, elsősorban az orvosvegytani.

Vitás volt, hogy helyesebb: réz-forgács vagy réz-szikáncs; hígított vagy föleresztett kénsav, kénsavas hamag vagy hamsavas kéneg (kalium sulfuratum); elegy vagy zagy (a zagyvalék szóból), az elegy szétválasztható mint a „rozssal elegyes búza”, a zagy viszont nem.

Bugát szerint a kobalt elnevezése: a kékeny nem jó, mert összetéveszthető a kékleny-nyel (cián). Ezért jobb a büveny. A csipkelődők szerint az viszont a büzeny-nyel (bróm) keverhető össze. A jó öreg *Bugát*ot a köztisztelet védte, de követőit annál kevésbé. Egy „Szervényi” (szerves) vegytankönyv fordítási vitája ürügyén jegyezték le a Bugát-féle nyelvi anakronizmus egyik „lingvisztikai erőmutatványát”. Hogyan hangzik *Bugát* szerint a methyl-aethyl-phenyl-ammoniumoxyhydrat? Válasz: Egenyfaegenykönszenyzenőkonyegelégegyizegy!! Ezt akkor sem értették meg.

Ennek ellenére a tekintélyes *Kun Tamás* Borsod megyei főorvos Miskolcra az alábbiakat írta a Hetilap 1858-as évfolyamába: „A Bugát féle szóhalmaznak vidékeinken nyoma sincs; azt sem tudjuk, vajjon meg van-e teljes kiadásban. A munkás fér-

fiút, kinek orvosi irodalmunk méltán köszönhet a legtöbbet és a ki előtt minden egyes orvosnak e tekintetben működése elenyészik, munkáját ha bevégezte, lehető olcsó kiadásban vajha a központban magához venne e szakban ismeretes férfiakat, és a szegény vidékieken könnyebbítendő apró füzetekben szolgálhatván azt az orvosi személyzet kezébe. E tárgy szorgalmazását ügyfeleim nevében is komoly figyelmébe s közreható törekvésű ügyszereztetébe ajánlom a szerkesztő úrnak”.

A tapintatos szerkesztőség azonban tudta, hogy teljesen új szótár kell, s azt már nem *Bugát* fogja megszerkeszteni. Az ügy 3 év múlva került szónyegre, midőn *Sauer* tanárt az országos főorvosi (protomedicus) hivatalba rehabilitálták és első embere, a publicisztikailag rendkívül aktív *Poór Imre*, megindította a Gyógyászat c. folyóiratot.

Poór a Gyógyászat mellé kiadta „A szükséges orvosi műszavak deák—magyar—német zsebszótára” c. szómagyarázó könyvecskét. Ahogy az előszóban írja: „A zsebszótár-szerkesztésben érdemes nyelvbúvárok, *Bugát* és *Pólya* tudorok és a magyar akadémia r. tagok orvostermészettudományi műszó-gyűjteménye szolgált alapul”. A szerző felhívja az olvasókat, hogy „a ki jobban ért a dologhoz, gyaluljon rajtok, folytassa, tökéletesítse a kezdetet”. Humoros idézni *Poór* alábbi szófejtését: „Szándékosan elvettem több eddig használt műszót pld. betvegy... a „fityma” rossz szó a „makktyu” helyett, mivel a „ma” képző nem igéből (mint: fityeg), hanem főnévből képez új főneveket, mint szálma, tér térme, szak szakma stb. „fitymálni” igéből pedig képtelenség volna a „makktyút” v. előbört (praeputium) származtatni”. Az orvosi köznyelv a *Bugát*t fogadta el. (*Pápai-Páriz* még „a férfiúi testnek első bőre, Környül-metéletlenség” magyarázást írja.)

A *Poór—Nékám*-féle „Zsebszótár” a vegytani kifejezéseket leszámítva már a mai. Az Alienatio mentalis = elmezavar, eszelősség, téboly, örültség, kifejezéseket valamennyit használjuk. Az Alkohol = lél, lang, szesz, csak a harmadik maradt meg. Colica = remese-zsába, bélzsába, haszsába, bélgörcs, csak az utolsó bizonyult szerencsésnek. Aphtha = zsebre, teljesen eltűnt. Fibrina = rostonya, maradt.

Poór és *Nékám* különösen a szenvedő mondat-szerkezet ellen hadakoznak derekasan: „minek szorítsuk hát aktív és hajlékony nyelvünket a passzív német nyelv rideg keretébe”.

Az orvosi szótárak szerepe már nemcsak az, mint 140 éve. Ma a szaporodó szindrómák és az újkeletű fogalmak fellapozásához nélkülözhetetlen.

Szállási Árpád dr.